

Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar

Sedat MADEN*

Recep DEMİR**

Öz

Atasözleri içinden çıkmış olduğu toplumun örf, âdet, tarih, felsefe, yaşayışla ilgili özelliklerini yansıtır. Bu nedenle, temel söz varlığı unsurları içerisinde önemli bir yere sahip olan atasözleri, söz varlığını zenginleştirmede önemli materyallerdendir. Araştırmada, Türk atasözlerinin söz varlığı içinde yer alan eski / arkaik kelimelerin tespiti amaçlanmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak doküman incelemesi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini, yaygın kullanıma sahip bir eser olan, Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'ndeki atasözleri oluşturmaktadır. Aksoy'un sözlüğündeki günümüzde kullanımı az ya da kullanımdan düşmüş kelimeler Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig dizinlerine bakılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda eski (eskicil-arkaik) dil unsuru özelliği gösteren 41 kelimeye rastlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Atasözleri, söz varlığı, eskicil yapı, kelime.

The Archaic Elements in Proverbs

Abstract

Proverbs reflect a society's customs, traditions, history, philosophy, and way of life. Therefore, proverbs, which occupy an important part in basic vocabulary, are among the essential elements that enrich vocabulary. In this study, the aim is to identify the archaic words in Turkish proverbs. The research was conducted using document analysis in accordance with the qualitative research approach. The research sample consists of the proverbs in the commonly used "Proverbs and Idioms Dictionary" by Ömer Asım Ersoy. The words which are used less frequently today or out of use in Aksoy's dictionary were attempted to be identified by referring to Dîvânu Lugâti't-Türk and Kutadgu Bilig indexes. In this research 41 words that displayed archaic features were identified.

Keywords: Proverbs, Vocabulary, Archaic element, Word.

* Doç. Dr., Giresun Ü. Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Giresun. sedat.maden@giresun.edu.tr

** Türkçe Öğretmeni, Şiran İmam Hatip Ortaokulu, Gümüşhane. recepdemir90@hotmail.com

Giriş

Diller zaman içinde geçirdiği evrelere bağlı olarak birçok değişime uğrar. Türkçe gibi geniş bir coğrafyada uzun süre farklı lehçe ve şivelere ayrılarak varlığını devam ettirmiş bir dil için bu özelliğin gerçekleşmesi normaldir. Ancak söz konusu değişimler yanında dilin geçmişteki bazı unsurları kendini korur (Güneş, 2013:117). Bu dil unsurları sözlü, yazılı dilde ve halk ağızlarında kendine yer bularak varlığını sürdürür.

Kendini koruyan bu eski kelimeler türkülerde, ninnilerde, manilerde, bilmeceelerde, deyimlerde ve atasözlerinde; çoğunlukla ne zaman oluştuğu bilinmeyen ve kuşaktan kuşağa aktararak yaşatılan dil ürünlerinde kendine yer bulmaktadır. Bu dil ürünlerinin sosyal ve kültürel pek çok yönlerinin olmasının yanında oluştuğu zamana ait bazı kelimeleri koruyarak geleceğe aktarma özellikleri de vardır. Bir kısım söz ve yapılar, zaman içerisinde çeşitli sebeplerle günlük dilin kullanım alanından çıksa da bu yapılarda yaşamaya devam ederler (Türk, 2009: 83-84). Türkü, mâni, deyim ve atasözü gibi edebî ürünler içerisinde yaşatılan eski dil unsurlarının ve kelimelerin bazıları Türkiye Türkçesinde olmamakla birlikte başka lehçelerde veya Anadolu ağızlarında kullanılmaya devam edilmektedir. Özellikle atasözleri kalıplaştığından değişmeye karşı kendisini koruyan eski yapılar içermektedir.

Eski (Eskicil / Arkaik) Unsur

Türk Dil Kurumunun yayımladığı Türkçe Sözlük eskicil sözcüğüne yer vermemektedir. Onun yerine Fransızca arkaik sözcüğüne yer verir ve anlamını da “Konusulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)” olarak belirtir (TDK, 2009: 121). Korkmaz (1992: 55) ise Gramer Terimleri Sözlüğü’nde “eskicil” terimini değil, “eskilik” terimini kullanmayı tercih etmiş ve terimi “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller” ifadesiyle açıklamıştır.

Arkaik unsurdan bahsedilebilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya *eş zamanlı* olarak o dönemdeki bir başka lehçe ile ya da art zamanlı olarak söz konusu lehçenin eski dönemi ile yapılabilir (Gülsevin, 2015: 3). Çalışmamızda art zamanlı bir karşılaştırma yapılmıştır. Çünkü tanımlardan da anlaşılacağı üzere eskiden kalma kelimeler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Dilin belirli bir evresinde oluşmuş ve edebî ürünlerde yer bulmuş bu tür eski / arkaik unsurlar kalıplaşmış ifade ve biçimlerde kendini daha belirgin olarak göstermektedir. Çünkü bu ifade ve şekiller değişime karşı diğer dil birliklerine göre daha fazla direnç göstermektedirler. Çalışmamıza konu olan dil yapılarından atasözleri yukarıda bahsedilen arkaik unsurlar içerisinde değişmeye karşı bünyesinde eskilik özelliği barındıranların en dikkat çekenini olarak görülebilir.

Atasözü ve Söz Varlığı İçindeki Yeri

Çok kapsamlı ve değişik anlamlarda kullanılan atasözleri günlük hayatta çokça yararlandığımız sözlerden birisidir. Bilindiği gibi atasözleri insanlığın deneyimlerinden oluşmuştur. Dünyanın her dilinde vardır. Türk milletinin kültürünü, yaşama şeklini ve dünyaya bakışını anlatan atasözlerimiz önemli söz varlığımızdır (Aksan, 2009: 38). Başka bir ifadeyle, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kalıplaşmış biçimleri bulunan ve halk tarafından benimsenmiş olan özlü sözlere atasözü denir (Aksoy, 1988: 37). İnsanlara öğüt verirken, onları uyarırken, herhangi bir durum ve olay hakkında örnek verirken, konuşmaya güç katarken, duygu ve düşünceleri en kısa yoldan ifade ederken atasözlerine başvurulur.

Atasözü, sözvarlığı içinde diğer sözcük hazinesinin sözlü ve yazılı anlatımda etkili bir şekilde kullanılabilmesi için önemli bir işlev üstlenir. Atasözü duygu ve düşüncelerimizi ister sözlü ister yazılı biçimde en etkili ve ekonomik anlatma yoludur. Atasözleri uzun yıllar boyunca atalarımızın tecrübe ederek bize ulaştırdığı bir konuda az sözle çok şeyi anlatma fırsatını bizlere sunar. Bu nedenle sözcük öğretimi sürecinde ve sözvarlığını zenginleştirirken eğitim ortamlarında atasözlerini öğretmeye ve kullandırmaya özen gösterilmelidir. Atasözleri, anlatmak istediklerimizi kısa ve özlü ifade etme bakımından konuşma ve yazma eğitiminde, ilgi ve merak uyandırma bakımından dinleme eğitiminde, metinlerdeki konuyu daha anlamlı hâle getirme, vurgu ve tonlamayı artırma bakımından okuma eğitiminde kullanılabilir (Baş, 2002: 62). Bünyesinde eski (arkaik) yapılar bulunduran atasözleri anlamca çözümlendiğinde daha iyi anlaşılacak ve atasözlerinin, öğrencilerin daha sonraki süreçte temel söz varlığındaki kullanım sıklıkları da artacaktır.

Atasözleri temel söz varlığını oluşturan unsurların başında gelir. Bu niteliğinden dolayı hem ana dili hem yabancı dil öğretimine konu olan atasözleri her iki dilde de iletişim sürecinin aranılan bir parçasıdır. Barın (2003) da yabancılara Türkçe öğretiminde atasözlerinin ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü atasözleri Türkçenin söz varlığının en önemli unsurlarındandır. Baş (2002), Türkçe dersi öğretim programlarında yer alan öğrenme alanlarının hepsinde atasözlerinin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Şahbaz (2012), Türkçe öğretiminin tarihsel gelişim sürecinde ilk okuma ve yazma öğretimi için kaleme alınan elifba kitaplarını incelemiş ve bu eserlerden Türk toplum hayatının temel özelliklerini ve Türk dilinin güzelliklerini yansıtan atasözlerini okuma-yazma öğretiminde araç olarak kullanan üç eseri tahlil etmiştir. Bu şekilde, ilk okuma yazma öğretiminde geçmişten bugüne atasözlerine başvurulduğu ortaya konulmuştur. Türkçe öğretiminde, Türk kültürüne ait maddi ve manevi değerleri yeni nesillere kazandırmak için, atasözü ve deyim gibi zengin anlam ve değer ifade eden dil ürünlerinden mutlaka yararlanılmalıdır.

2005 yılından bugüne uygulanan ve 2015 yılında yenilenen Türkçe dersi öğretim programlarında söz varlığını zenginleştirme amacıyla atasözlerinin öğretimine dikkat edildiği, belirlenen kazanımlar doğrultusunda sınıflara uygun olarak atasözlerinin öğretildiği görülmektedir. Türkçe öğretimi çalışmaları incelendiğinde; dinleme/izleme, konuşma (bugün sözlü iletişim başlığı altında), okuma ve yazma öğrenme alanlarına atasözlerinin kullanımının dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ana dili olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerden atasözlerinin kullanımını beceriye dönüştürmeleri beklenmekte ve bu şekilde onların söz varlıklarının geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Eğilmez (2010), ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımları ile Millî Eğitim Bakanlığı tarafından dördüncü sınıflar için hazırlanmış Türkçe ders kitaplarını söz varlığı açısından incelemiş ve ders kitabında hiçbir atasözüne rastlamamıştır. Bu eksiklik ilköğretim ve sonraki öğrenim sürecinde ve gerçek yaşamlarında öğrencilerin dil kullanımında büyük eksiklikleri beraberinde getirecektir. Çünkü atasözleri söz varlığının bir parçası olmasının yanında bir dilin anlam zenginliğini ve mecaz dünyasını da kullanıcıya ve muhatabına gösterir. Eğitim sürecinde öğrencilerin temel söz varlığının genişliği ile beraber atasözü ve deyim gibi mecazlı anlatıma sahip dil ürünlerini bilme düzeyleri de önemsenmelidir. Öğrenci ifade edildiği şekliyle söz varlığını geliştirir, atasözü, deyim gibi kalıp ifadeleri aktif sözcük hazinesine kazandırır. Eğitimde, özel yaşamda, iş yaşamında ve iletişim eylemlerinde başarılı olma ihtimalini yükseltebilir. Karşısına çıkan problemlere atalarının tecrübeleriyle sahip olduğu ve kılavuz özelliği taşıyan atasözleriyle çözüm bulması kolaylaşır.

Atasözlerinin bünyesinde barındırdığı güncel ve eski sözcük hazinesinin belirlenmesi ile; kullanımdan düşmüş veya az kullanılan sözcüklerin edebî eserlerde kullanımı, öğretim sürecinde öğrencilere kazandırılması, günlük hayatta eski dil unsurlarının (sözcük, kalıplaşmış ifade, mecazlı söyleyiş vb.) iletişime sokulması sağlanabilir. Türk atasözlerinin söz varlığı içerisinde yer alan eskicil / arkaik unsurların tespiti dil, edebiyat, eğitim, iletişim ve sosyal yaşam açısından katkılar sunacaktır. Bu gerekçe ile araştırmada, Türk atasözlerinin söz varlığı içinde yer alan eskicil unsurların tespiti amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak doküman incelemesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması beklenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:217).

Örnekleme

Yaygın kullanıma sahip bir eser olan, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'ndeki atasözleri çalışma nesnesi oluşturmaktadır. Çalışma, bu kaynakta yer alan ve bünyesinde eski (eskicil/arkaik) yapı özelliği gösteren dil unsurlarının bulunduğu 63 atasözü ile sınırlandırılmıştır.

Veri Toplanması ve Analizi

Ömer Asım Aksoy'un Sözlüğündeki günümüzde kullanımı az ya da kullanımdan düşmüş kelimeler Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) ve Kutadgu Bilig (KB) dizinlerine bakılarak tespit edilmiştir. Kelimelerin ayrıca Türkçe Sözlük'teki (TS) anlamları da verilmiştir. Araştırmaya konu olan kelimelerin farklı kullanımlarına da rastlanabildiği için bu kelimelerin değişik şekilleri de ayrıca belirtilmiştir.

Bulgular

Çalışmamızda eski (eskicil-arkaik) dil unsuru özelliği gösteren 41 kelimeye rastlanmıştır. Elde edilen bulgular araştırmamızın çalışma nesnesini oluşturan sözlükteki atasözlerinin sırası takip edilerek verilmiştir. Bulgularda kelime açıklamalarının alındığı eserlerin kısaltmaları kullanılmıştır.*

Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsur Özelliği Gösteren Kelimeler

- 1) Arık at yol almaz, arık it av olmaz. Arık ata kuyruğu da yüküdür. Arık etten yağlı tirit olmaz. Arık öküze bıçak çalınmaz. Yok büyümmez, arık büyür.

Arık: "zayıf, cılız, sıska, kuru" (TS, 117); "zayıf, cılız" (DLT, 1, 66).

- 2) Ağır basar, yeğni kalkar.

Yeğni: "1. Ağır olmayan, hafif; 2. Ciddi olmayan" (TS, 2159) ;>yénik>yénig: "yeğni, hafif" (DLT, 3, 92/ 3,18) ;>yeni- "hafiflemek" (KB,1654).

- 3) Ağır ol batman gel (Ağır taş batman döver).

Batman: "miktarı bölgelere ve tartılacak şeylere göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü" (TS, 224); " batman" (DLT, 1, 444).

- 4) Ah alan onmaz. Bıçak yarası onulur, dil yarası onulmaz. Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister ne onduğunu.

On-: "1. Daha iyi bir duruma girmek, salah bulmak. 2. Eksiği kalmayıp gönül ferahlığına ermek, mutlu olmak, mesut olmak. 3. Hastalıktan, dertten kurtulmak, şifa bulmak, felah bulmak, iflah

* TDK: Türk Dil Kurumu / DLT: Divan-ü Lügat-it Türk / KB: Kutadgu Bilig / TS: Türkçe Sözlük

olmak” (TS,1504); “> onğul-: iyileşmek, düzelmek iyi olmak” (DLT, 1, 217/3, 395); “>onğul-: iyileşmek, düzelmek” (KB, 3874, 4357, 2443).

- 5) Akşama karşı gitme, tana karşı yatma. Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır.

Tan: “Güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir” (TS, 1899); “sabah akşam esen serin esinti” (DLT, 3, 157); “yel, esinti” (KB,2684, 3941) / >tang: “tan, sabah vakti” (KB,3287, 3954, 5829, 5971).

- 6) Akşamın hayrından sabahın şerri yeğdir.

Yeğ: “Bir başkasından daha çok beğenilip tercih edilen, üstün görülen. Yeğrek, müreccah.” (TS, 2159); >yég: “yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı” (DLT, 1, 59/337/384; 3, 43/133/ 144/ 160).

- 7) Alışılmış kursak bulamacını ister.

Bulamaç: “1. Sulu, cıvık hamur. 2. Bu koyulukta yapılan çeşitli hamur yemekleri. 3. Karışık, oradan buradan toplanmış” (TS, 321); >bula- “pişirmek” (DLT, 3, 270) / >buladh->bulat- “tencere buharında pişirmek” (DLT, 2, 310).

- 8) Al kaşağıyı gir ahıra, yağırı olan gocunsun.

Yağır: “1.Sırt, arka, iki kürek arası. 2. Atın omuzları arasındaki yer. 3. Çoğunlukla bu yerde eyer ve semerin açtığı yara. 4. Kel.” (TS, 2106); “at, katır ve eşek gibi hayvanların sırtında semer, eğer ve yük vurmasından gelen yara” (DLT, 3, 9).

- 9) Arığa su gelene kadar kurbağanın gözü patlar.

Arık: “1. Ark. 2. Fide veya fidan dikilen yer.” (TS, 117); “ırmak, ark, germeç, kaş, kanal.” (DLT, 1, 7/65/375/382; 2,10/59/135/347; 3,299).

- 10) / 11) Aş taşarsa çömçenin değeri olmaz. Çömçe tutan elim olsun, ocaklıkta yerim olsun.

Kazanına ne korsan çömçende o çıkar. Oduncunun gözü omçada, dilencinin gözü çömçede.

Çömçe: “Tahta kepçe, çemçe” (TS, 451); “kepçe, çömçe” (DLT, 1, 417).

Ocaklık: “2. Ateş yakılan yer, ocak. 4. Mutfak” (TS, 1488); >oçaklığ: “ocaklı ev” (DLT, 1, 147).

- 12) / 13) Avcı ne kadar al bilse, ayı o kadar yol bilir. Al ile aslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz.

Kedi yavrusunu yerken sıçana benzetir.

Al: “Aldatma, düzen, tuzak, hile” (TS, 63); “hile, al” (DLT, 1, 63/ 81); “hile” (KB, 2226, 2356, 4445, 5735).

Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar

Sıçan: “Sıçangillerden, fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan” (TS, 1747); >sıçgan: “sıçan, fare” (DLT, 1, 75/ 345/ 409/ 438; 2, 263; 3, 263/ 267/ 282/ 412).

14) /15) Baş yarılır börk içinde kalır, kol kırılır yen içinde. Kürkçünün kürkü olmaz, börkçünün börkü. Kürk ile börk ile adam olunmaz.

Börk: “Genellikle hayvan postundan yapılan başlık” (TS, 315); “başlık, külah, börk” (DLT, 1,349; 2, 93/ 281; 3, 175/ 200/ 336/ 351/ 361); “başlık, külah” (KB, 435, 3723).

Yen: “isim Giysi kolu” (TS, 2164); >yéng: “yen, elbise yeni” (DLT, 2, 109/ 187/ 233; 3, 362).

16) Boş eşek yorga gider. Eşek eve gelmiş, yorga yolda kalmış.

Yorga: “Biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri” (TS, 2193); >yoriga: “at için- yorga yürüyen” (DLT, 3, 174); >yoriga: “yürüyen” (KB, 1428).

17) Canı yanan eşek attan yürük olur. Yürük ata kamçı olmaz.

Yürük: “çok ve çabuk yürüyen, iyi yol alan, hızlı giden, yürük” (TS,2211); >yügrük: “koşucu, geçici, yügrük(yügürük>yügrük>yürük>yörük)” (DLT, 1, 110/ 3, 45/175).

18) Domuzdan toklu doğmaz. Öksüz kuzu toklu olmaz.

Toklu: “Bir yıllık kuzu” (TS, 1987); >toklı: “toklu, altı aylık kuzu” (DLT,1, 106/ 431); >toklı: “toklu, altı aylık kuzu” (KB,3096).

19) Eğretinin canı berk olur.

Berk: “Sert, katı, sağlam” (TS, 247); “muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam” (DLT, 1349; 3, 445); “sağlam, kuvvetli, mahfuz, bağ” (KB, B40, 283, 361, 702, 721, 833, ...).

20) Elden gelen ülüş olmaz, o da vaktinde bulunmaz.

Ülüş: “Kesilen hayvanın etinden alınan pay” (TS ,2057); “pay, halk arasında taksim, hisse” (DLT, 1, 62); “hisse, nasip, pay, kısmet” (KB, 432,673, 1129, 1363, 1420, ...).

21) Esrik devenin çulu eğri gerek.

Esrik: “sarhoş” (TS, 654); >esgürük: “sarhoş” (DLT, 1, 349); >esrük: “sarhoş” (DLT, 1, 105/ 194; 2, 289; 3, 281) / >esgürük>esrük>esrik/; >esrük: “sarhoş” (KB, 4586).

22) Eşeğe marifetini göster demişler, yıkılıp ağnamış.

Ağna-: “-hayvanlar-yere yatıp yuvarlanmak” (TS, 40); >ağına->agna->avna-: “-hayvanlar- yatıp debelenmek; kekemeleşmek, dili tutulmak” (DLT, 1, 289); >ağına-: “debelenmek” (KB, 79, 6613).

23) Gönül karımaz. Türk karır, kılıcı karımaz.

Karı-: “Yaşlanmak, kocamak, ihtiyarlamak” (TS, 1087) ;>kar->karı-: “kocalmak, yaşlanmak, kocamak” (DLT, 3, 263); >karı-: “kocamak, yaşlanmak” (KB, 1509).

24) Gönülsüz namaz göğge ağmaz.

Ağ-: “-e yükselmek, yukarı doğru çıkmak” (TS, 39); >ag- “çıkmaq, belirlemek; aşmak, yükselmek, ağmak” (DLT, 1, 173); ağ-: “yükselmek, çıkmak” (KB, 5678).

25) Güzel kanda, kavga anda.

Kanda:>kanda: “nerede?” (DLT, 1, 46/ 418; 3, 69/ 173/ 218); >kayda: “nerede?” (DLT, 1, 52/ 419; 3, 173); >kayuda: “nerde?” (DLT, 1, 99/419; 3, 173); >xanda: “nerde?” (DLT, 3, 218); >kanı: “hani, nerede?” (KB, B25, 570, 1094, 1170, 1201, ...).

26) Kem söz (veya kem kalp, akçe) sahibinindir. Hamsin, zemheride kemsin.

Kem: “Kötü, fena” (TS, 1131); “hastalık” (DLT, 1, 338; 2, 363); “hastalık, rahatsızlık” (KB, 1057).

27) Harmanı yakarım diyen orağa yetişmemiş.

Orak: “Yarım çember biçiminde yassı, ensiz ve keskin metal bir bıçakla, buna bağlı bir saptan oluşan ekin, ot vb. biçme aracı” (TS, 1507); >orgak: “orak” (DLT, 1, 14/ 119; 2, 128/ 244/ 307; 3, 45/ 267).

28) İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.

İv-: “çabuk davranmak, acele etmek” (TS, 1005); “acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak” (KB, 323, 556, 587, 631, 632, ...)

29) Kes parmağını çık pazara, em buyuran çok olur.

Em: “ilaç, merhem” (TS, 630); “ilaç” (DLT, 1, 38/ 95/ 407; 2, 363; 3, 157); “ilaç” (KB, 1061, 1065, 1199, 3935, 4838).

Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar

30) Koyunu yüze yetir, el onu yüze yetirir. Oğlan yetir, kız yetir; yine şelegeği sen götür.

Yet-: “Bir yaşa erişmek, ulaşmak, olgunlaşmak” (TS, 2177); >yét-: “erişmek, yetişmek” (DLT, 2, 314); >yet-: “yetişmek, erişmek, kâfi gelmek” (KB, 87, 1763, 1858, 2107, 2401, ...); >yetür-: “yetirmek, yetiştirmek” (KB, 2053, 2320, 4379).

31) Köpek sürünmekle etek kesilmez.

Etek: “Edep yeri” (TS, 660); “etek” (DLT, 1, 68); “etek” (KB,3952).

32) Kötü söyleme eşine ağı katar aşına.

Ağı: “zehir” (TS, 31); >agu: “ağı, zehir” (DLT, 1, 89; 3, 339); >agu: “ağı, zehir” (KB, 370,779, 1126, 2142, 3388, ...).

33) Yavuz hırsız ev sahibini bastırır. Ne yavuz ol asıl ne yavaş ol basıl.

Yavuz: “Kötü, fena” (TS, 2149); >yavuz: “kötü, fena” (DLT, 1, 84/ 85/ 103/ 227/ 248/ 483; 3, 41/ 215); yavuz: “kötü” (KB, B49, 321, 332, 335, 337, ...).

34) Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda.

Buda-: “1. Daha çok ürün almak veya düzgün bir biçim vermek amacıyla ağaç, asma vb.nin dallarını kesmek, kısaltmak; 2. Yeni filiz sürmesi için bir bitkinin dallarını kesmek” (TS, 318); >butı-: “budamak” /butı-<butıkla-<butakla-/ (DLT, 3, 337).

35) Ummadığın taş baş yarar. Misafirin umduğu ev sahibine iki öğün olur. Misafir umduğunu değil bulduğunu yer.

Um-: “1.Bir şeyin olmasını istemek, beklemek; 2. Sanmak, tahmin etmek” (TS, 2034); “ummak” (DLT, 1, 169); “ümit etmek” (KB, 5062, 5612).

36) Ötleğenin baylığı böğürtlenin vakti geçinceye kadardır. Zengin silkinse fakir bay olur.

Bay: “Parası, malı çok olan, zengin kimse” (TS, 225); “zengin” (DLT, 1, 349; 3, 158/ 239); “zengin” (KB, 1292, 1787, 1923, 2004, 2058, ...).

37) Suçu gelin etmişler, kimse güveyi girmemiş. Güveyi olmadık ama kapı dışında bekledik.

Güveyi: “Damat” (TS, 818); >küdegü: “güveyi” (KB,50); >küdhegü: “güveyi” (DLT, 3, 12/ 166) /küdhegü>küdegü>güveyi/.

38) Tutulamayan uğru, beyden doğru.

Uğru: “Hırsız” (TS, 2030); >ogrı>ogru: “hırsız, hırsızlık” (DLT, 1, 126/ 300/ 483; 2, 29; 3, 75/ 89/ 429); >ogrı: “hırsız, uğru” (KB, 313, 1737, 2404).

39) Varsa hünerin var her yerde yerin, yoksa hünerin her yerde yerin.

Yer-: “kötülüklerini söylemek, zemmetmek, 2. Hicvetmek, 3. Beğenmemek, hoşlanmamak, tiksirmek” (TS, 2172); >yér-: “yermek, beğenmemek, iğrenmek, zemmetmek, hakir görmek” (DLT, 3, 185).

40) Yatan aslandan yelen tilki yeğdir.

Yel-: “Aceleyle, telaşlı bir biçimde koşmak” (TS,2161); >yél-: “koşmak” (DLT, 3, 64); “koşmak” (KB, 1077).

41) Yiğidin sözü, demirin kertiği.

Kertik: “Kertilmiş yer, gedik, çentik” (TS, 1141); >kertük> kertik: “ekmek ve ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için yapılan kertik, çetele” (DLT, 1, 478).

Sonuç ve Tartışma

Atasözleri içinden çıkmış olduğu toplumun örf, âdet, tarih, felsefe, yaşayışla ilgili özelliklerini yansıtır. Bu nedenle o toplumun kültürüyle ilgili ayrıntıları ve o toplumun değer yargılarını geçmişten günümüze kadar kalıplaşarak taşımışlardır.

Temel söz varlığı unsurları içerisinde önemli bir yere sahip olan atasözleri söz varlığını zenginleştiren dolayısıyla hem sözlü hem de yazılı iletişimi güçlendiren önemli materyallerdendir. Atasözlerinin içerisinde bulunan eski yapıların anlamlarının tarihî metinlerden öğrenilmesi, öğretim ortamlarından başlanarak günlük yaşamda sözlü ve yazılı anlatımda kullanılması, dilin zenginliğinin korunmasında ve bireylerin dil bilincinin geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenecektir. Tüm bu özellikleri ile atasözlerinin yazılı ve sözlü anlatımlarda kullanılması etkileyiciliği de artırmaktadır.

Her ne kadar atasözlerinin önemi ortada olsa da yapılan araştırmalarda ders kitaplarında atasözlerinin hiç kullanılmadığı ya da çok az kullanıldığı ortaya konulmaktadır (Eğilmez, 2010). Türkçe dersi öğretim programlarındaki durum da beklenilenden (her kademedede düzeye uygun olarak atasözlerinin öğretimi, atasözlerinin ders kitap / kaynaklarında aktif kelime serveti içinde kullanımının sağlanması, belirli bir ölçütten uzak biçimde ders kitaplarına seçilmesi vb.) uzaktır. Atasözlerinin kazandırılmasıyla ilgili durumun istenilenden uzak olması birtakım tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu hususta atasözlerinin çeşitli özellikleriyle söz varlığına katkısının ortaya konulması ve öğretilmesi önem arz etmektedir.

Atasözlerindeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar

Araştırmada, günümüzde eski, eskicil veya arkaik olarak kabul edilen kelimelerin bazılarının Orta Türkçe’de farklı şekillerine de rastlanmıştır. Bu farklı şekiller etimoloji açısından da öneme sahiptir. Araştırmamızda 41 tane eskicil kelime tespit edilmiştir. Atasözlerinde verilen bu eski kelimelerin anlamlarının bilinmesi, bireylerin sözlü ve yazılı anlatımlarının zenginleşmesi ve kendilerini ifadelerini kolaylaştırması bakımından dikkate değerdir. Bu bağlamda, atasözlerindeki eski veya unutulmuş kelimelerin belirlenmesi, Türkçeyi kullanan herkesin söz varlığını zenginleştirecek ve iletişim sürecinde eski kelimelerin kullanım sıklıklarını da artıracaktır.

Araştırmada ulaşılan bulgulardan hareketle, atasözlerinde tespit edilen eski kelimelerin, arkaik özellikleri korunarak ders metinlerinde ve etkinliklerinde geçmesi ayrıca kitap sözlüğü veya dipnotta anlamlarına yer verilmesi bununla birlikte edebî ve bilimsel eserlere imza atan yazarlarımızın da ürünlerinde bu tür eskicil yapıları kullanmaları önerilebilir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim. C.3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bağcı, H. (2010). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin atasözleri ve deyimleri algılama düzeyi. *Türklük Bilimi Araştırmaları TÛBAR*, XXVII; 91-110.
- Barın, E. (2003). Yabancılara Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi, *Türklük Bilimi Araştırmaları TÛBAR* XIII; 311-317.
- Baş, B. (2002). Türkçe temel dil becerilerinin öğretiminde atasözlerinin kullanımı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12); 60-68.
- Ersöz, A.G. (2010). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadına yönelik toplumsal cinsiyet rolleri. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(6);167-182.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-periferik kavramı ve bu kavramın tarihî Batı Rumeli Türkçesi ağızlarının tespitindeki önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32(3); 1-12.
- Güneş, B. (2013). Valeh Hacılar’ın dilinde arkaik sözler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2(4); 116-130.
- Eğilmez, N. İ. (2010). *İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığının ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarına aktarımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
- Kaşgârlı Mahmut (2006). *Divanü Lügati’t-Türk 1*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2006). *Divanü Lügati’t-Türk 2*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2006). *Divanü Lügati’t-Türk 3*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2006). *Divanü Lügati’t-Türk 4*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2005). *İlköğretim Türkçe Dersi (1–5. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Millî Eğitim Bakanlığı (2015) *Türkçe Dersi (1-8.sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınları.

Şahbaz, N.K. ve Çekici Y. E. (2012). Disiplinlerarası bir disiplin olarak Türkçe eğitimi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3); 2367-2382.

Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük (10. Baskı)*. Ankara: TDK Yayınları.

Türk, V. (2009). Türkülerde eski (arkaik) sözler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8); 83-88.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yusuf Has Hâcib (2008). *Kutadgu Bilig*. (Çev. R. Rahmeti Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.